

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕКСТУ В СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЯХ

У статті визначено найпродуктивніші методологічні підходи до вивчення тексту в соціальних комунікаціях.

Ключові слова: текст, соціальні комунікації, методологія, філологічний підхід, соціальнокомунікаційний підхід, інструментальна функція тексту.

Формування методології такої порівняно нової наукової галузі, як соціальні комунікації, поки триває. Очевидно, що в соціальнокомунікаційних дослідженнях величезну й поки не вичерпну перспективу має філологічна методологія. Водночас активно використовується методологічний інструментарій різних суспільствознавчих наук.

Методологічна проблематика дослідження соціальних комунікацій в українській науці розробляється завдяки зусиллям таких учених, як В. Ільганаєва, Н. Мойсєв, Г. Почепцов, В. Різун, О. Холод та інших, проте значущість соціальнокомунікаційної сфери, її вплив на життя суспільства та розвиток цивілізації загалом потребує невпинної уваги науковців до тексту як головного інструменту соціальнокомунікаційних взаємодій. При цьому затвердження порівняно нової для української науки галузі знання – соціальні комунікації – відбувається паралельно не лише з формуванням методологічного підґрунтя досліджень феномена тексту, а й з вибудовуванням певної ієрархії методологічних підходів до інтерпретації текстів у соціальних комунікаціях.

Тому **метою статті** є визначення методологічних засад дослідження тексту в соціальних комунікаціях у контексті становлення українського соціальнокомунікаційного знання, визначення найбільш продуктивних підходів до вивчення тексту в соціальних комунікаціях.

Текст сьогодні є об'єктом вивчення у різних науках, кожна з яких вивчає його з власних позицій, акцентуючи на тих аспектах, що найбільше цікавлять кожну з цих галузей наукового знання. І саме текст є “першоджерелом та вихідною точкою будь-якої гуманітарної дисципліни” [1, с. 292]. Актуальним для всієї гуманітаристики залишається визначення, згідно з яким текст (від лат. *textus* – тканина, сплетіння, поєднання) – “об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність” [13, с. 507]. При цьому текст ідентифікується не лише як вербальний об'єкт, адже текстами можуть вважатися і твори мистецтва, оскільки виражають свій смисл через приналежні їм знакові системи.

Першість у дослідженні феномена тексту належить лінгвістиці, яка дефініює його як “послідовність вербальних (словесних) знаків” [13, с. 507]. Більш конкретним є визначення,

надане відомим ученим-філологом І. Гальперінім, згідно з яким “текст – це твір мовленнєвотворчого процесу, який завершений, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно опрацьований відповідно до цього типу документа, твір, що складається з назви (заголовка) та ряду одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість та прагматичну установку” [4, с. 18].

Галузі лінгвістики – прагматика, стилістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту та інші – здійснюють усебічне вивчення тексту як вербального об'єкта, всіх його аспектів і функцій. Зокрема, прагматика вбачає у тексті “цілеспрямовану соціальну дію адресанта, який формує комунікативний намір з урахуванням ситуації спілкування, загальної стратегії мовленнєвої поведінки та конкретних тактик взаємодії з адресатом” [20, с. 19]. Принципи вибору та використання мовних засобів автором тексту для найкращої передачі своїх думок та емоцій адресату досліджує стилістика. У свою чергу, комунікативна лінгвістика розглядає текст як “комунікативно орієнтований, концептуально зумовлений продукт реалізації мовної системи в межах певної сфери спілкування” [3, с. 22].

Проте значно збагатив текстолінгвістику вихід “у широкий міждисциплінарний контекст та звернення до того багатства знань, яким володіють представники різних гуманітарних наук” [20, с. 36], прикладом чого є сучасні соціолінгвістичні та психолінгвістичні студії.

Так, у взаємодії мовознавства, соціології та соціальної психології сформувалася соціолінгвістика, що вивчає соціальну природу мови, і зокрема “соціальну диференціацію мови на всіх рівнях її структури” [18, с. 481–482]. У полі уваги соціолінгвістів – вплив соціальних норм на мовну поведінку індивіда, на створення та сприймання ним текстів.

У соціолінгвістичному розумінні текстом слід вважати фрагмент конкретної суспільно-соціальної дійсності, зміст якого зумовлений ціннісними орієнтаціями та прагматичними настановами комунікаторів як представників певних соціальних спільнот.

Етнолінгвістика вивчає взаємозв'язок і взаємодію соціокультурного контексту та мовних засобів, що реалізуються у тексті, який втілює в собі соціокультурні характеристики індивіда. З

позицій етнолінгвістики текст розглядається “як на макрорівні (контрактивний аналіз соціокультурних характеристик різних культур), так і на мікрорівні (зіставлення дискурсів комунікантів)” [11, с. 61]. Актуалізація етнолінгвістичної методології в дослідженнях соціальних комунікацій відбувається завдяки активізації міжкультурних контактів у сучасному світі, адже етнолінгвістика визначає специфічні текстові фрейми як способи організації (моделі) уявлень, що відображають міжкультурні особливості взаємодії представників різних культур.

На перетині лінгвістики та психології текстові феномени досліджуються психолінгвістикою, яку цікавить “створення та сприйняття знаків мови людьми” [2, с. 8]. Обґрунтовуючи перспективність психолінгвістичного підходу у дослідженнях соціальних комунікацій, його прихильник, український науковець О. Холод стверджує: “Використовувати мову як систему знаків може тільки людина, здатна мислити, тобто формувати сенси й розуміти їх у мовних процесах” [17, с. 89]. Він же висуває як незаперечний аргумент доцільності психолінгвістичного підходу в соціальнокомунікаційних студіях неподільністю феноменів мовної діяльності як об’єктів вивчення на психологічні та лінгвістичні [17, с. 90]. Відповідно, розуміння та інтерпретація тексту мають здійснюватися лише в контексті спілкування з урахуванням психолінгвістичних характеристик учасників комунікації. Інноваційну складову сучасної соціальнокомунікаційної методології становлять такі відгалуження психолінгвістики, утворені на стикові з іншими, близькими їй науками, як етнопсихолінгвістика, соціопсихолінгвістика, нооцентрична психолінгвістика, лінгводидактична психологія [17, с. 90].

Утвердження дискурсного підходу в дослідженнях соціальних комунікацій відповідає загальнонауковій тенденції постнекласичного періоду, що відображено у прагненні до осмислення ролі людини у сповненому різноманітних соціальних взаємодій та взаємовпливів сучасному світі, адже дискурс – це динамічний аспект існування тексту як носія інформації разом з екстралінгвістичними (позатекстовими) чинниками, “такими, як часовий і просторовий контекст, у межах якого повідомлення створювалося та було сприйняте” [20, с. 157]. Саме в лінгвістиці дискурс набув значення самостійної категорії (Е. Бюїсанс), звідки був поширений на всю гуманітаристику, зокрема завдяки працям К. Леві-Строса. Методологічний потенціал дискурс-аналізу в сучасних соціальнокомунікаційних дослідженнях зумовлений визнанням формувальної та визначальної ролі контексту (історичного, інституціонального, політичного, соціально-культурного тощо) [9, с. 118]. Відповідно до об’єкта аналізу, а саме аналізованого аспекту дискурсу, вчені виділяють чотири основні групи підходів до дискурс-аналізу, які відображають динаміку розвитку дискурсної методології та відповідають певному етапу стано-

влення дискурс-аналізу: 1) формальний (розглядає дискурс у вузьколінгвістичному плані – як текстову одиницю розмовного та письмового мовлення, тому є, по суті, лінгвістичним аналізом, відповідаючи початковому етапу розвитку теорії дискурсу; подано у працях К. Леві-Строса, Р. Барта, Т. Дрідзе та ін.); 2) прагматичний (його поява та розвиток припадають на 70-ті рр. ХХ ст., характеризується увагою до екстралінгвістичних вимірів дискурсу: інтенцій мовця, цінностей та установок комунікантів, очікувань і норм, які висуваються до змісту та організації спілкування, подано у працях Дж. Остін, П. Грайса та ін.); 3) структурно-функціональний (розглядає дискурс як соціально-семіотичне утворення, систему, що самоорганізується, фіксує основну увагу на ідеологічному та культурно-діяльнісному аспектах його функціонування, на інституціональних процесах; подано у працях М. Пеше, Н. Ферклоу та ін.); 4) критичний (тракує дискурс як ідеологічний конструкт або ідеологію, що встановлює свій диктат у певному соціальному полі; кожний акт комунікації розглядається як дискурсивна дія, що відтворює загальну логіку соціокультурних та соціально-економічних процесів) [6]. Серед українських дослідників вагомий внесок в обґрунтування дискурсної методології при вивченні масовокомунікаційних текстів належить К. Серажим (“Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність”, 2002).

Як знакове утворення, “зв’язний знаковий комплекс” [1, с. 297] вивчає текст семіотика. На відміну від лінгвістики, що розглядає текст як мовленнєвий твір, зафіксований за допомогою знаків, семіотика зосереджена на знаковій природі тексту як такої і дефініює текст як сукупність індексальних знаків, “які мають у цьому сполученні певний смисл і містять у собі певний обсяг інформації” [19, с. 84].

Семіотика актуалізує таку функцію тексту, як генерування смислу, що стає можливою у процесі діалогу, іншими словами – у процесі комунікації. Як зауважив видатний семіотик Ю. Лотман, “текст як генератор смислу, ... для того, щоб бути приведеним до роботи, потребує співбесідника” [8, с. 150].

З філософським підходом до вивчення тексту поєднується культурологічний, що акцентує на ролі текстів у фіксації та передачі культурних цінностей. За твердженням Ю. Лотмана, “не всяке повідомлення гідне бути записаним. Усе записане набуває особливої культурної значимості, перетворюючись на текст” [7, с. 135]. Серед українських дослідників соціальних комунікацій представниками цього методологічного підходу є О. Берегова, Н. Зражевська та ін.

Філософський підхід до вивчення тексту представлений працями філософів-постмодерністів, у працях яких сформувалася концепція “тексту без берегів, або концепція суцільної текстуалізації реальності” [16, с. 260]. Це – Ж. Дерріда з його “безмежним”, “абсолютно тотальним” текстом, поза яким не існує нічого [5, с. 313], адже все,

що здатний сприйняти індивід, можна вважати текстом; Р. Барт, у якого текст втрачає свою визначеність і стабільність і стає полем актуалізації інших смислів та текстів, тобто стає “інтертекстом”, “зітканим” із цитат інших текстів [15, с. 218].

Як світ текстів розглядають дійсність представники філософської герменевтики (Ф. Шлейєрмахер, Х.-Г. Гадамер, П. Ріквор), віднісши до сфери текстуального й будь-які акти людської поведінки.

Герменевтика, що претендує сьогодні на роль методологічної основи гуманітарного знання, виявляє способи й методи тлумачення тексту, а отже, її засадничою категорією є розуміння – творчий процес взаємодії тексту й знань читача, що відбувається в процесі витлумачення (інтерпретації) тексту.

Ще одним концептом герменевтики є поняття діалогічності (М. Бахтін). Відповідно, текст при цьому розглядають як інструмент і одночасно поле діалогічної взаємодії автора та адресата.

Утвердженню герменевтичної методології в українських соціальнокомунікаційних студіях активно сприяв В. Владимиров (“Герменевтика журналістики”, 1999).

Активний розвиток сфери масових комунікацій у ХХ ст. спричинив справжній комунікаційний бум і в наукових студіях. Науковці активно долучилися до вивчення різних феноменів масово-комунікаційної діяльності, і в центрі їх уваги опинився, звичайно, текст, інтерпретований як засіб або інструмент комунікації, візуальний, звуковий або віртуальний об’єкт, що несе певні асоціативні образи та смисли [12, с. 32–33]. Його форма (жанр) відповідають меті та умовам, в якій відбувається комунікація, а головною функцією визнається вплив на реципієнта (аудиторію).

Методологічні засади соціальнокомунікаційної інтерпретації тексту у межах відповідного напрямку наукових досліджень “соціальні комунікації” обґрунтовані відомим українським ученим В. Різуном, на думку якого, суттю нового підходу є “фіксація, моніторинг, опис, аналіз та інтерпретація даних у системі понять соціальнокомунікаційного інжинірингу, а точніше – з точки зору того, чи здійснює об’єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об’єкт впливу” [14].

Зауважуючи, що філологічний підхід до тексту зосереджений на виділенні засобів образності, В. Різун визнає перевагою соціальнокомунікаційного підходу для аналізу феноменів соціальнокомунікаційної сфери орієнтацію на дослідженні “виділених філологами засобів образності в соціальному вимірі, тобто з точки зору того, як ті засоби залежать від соціальних потреб, цілей, завдань соціально-комунікаційного інституту, як вони впливатимуть на конкретні соціальні категорії читачів, чи зумовлені ці засоби конкретною соціально-комунікаційною технологією, тобто чи є вони технологічними засобами, чи входять ці засоби до переліку засобів конкретного соціально-комунікаційного інституту тощо” [14]. За відсутності в наукових дослідженнях такого підхо-

ду до аналізу соціальнокомунікаційних феноменів В. Різун пропонує кваліфікувати ці наукові розвідки як філологічні чи будь-які інші [14]. За цим твердженням, у межах соціальнокомунікаційного підходу “філологічне” вивчення творів має підпорядковане значення, виконуючи функцію “матеріалознавчого” знання, даючи змогу оцінити текст “на міцність або еластичність”, тобто оцінити з погляду того, наскільки текст із такими, а не іншими засобами забезпечить досягнення технологічних цілей – вплине на соціум чи викличе очікувану медіа-реакцію” [14]. За В. Різуном, метаріалознавчими для соціальнокомунікаційних студій будуть і суспільствознавчі, і психологічні методи, “оскільки знання про соціальні інститути та людину як мовця, громадянське суспільство тощо не є, власне, соціальнокомунікаційними, але без цих знань не можливо зрозуміти і пізнати тих особливих соціальних зв’язків, на встановлення яких за допомогою комунікаційних систем спрямовують свої зусилля соціальні інститути та кожна людина як соціальна роль” [14].

У світлі вищезазначеного текст у соціальних комунікаціях постає передусім як інструмент впливу на соціальну реальність, а точніше – інструмент її конструювання. Він реалізує свою інструментальну функцію через забезпечення інформаційного обміну між соціальними акторами в процесі їх взаємодії. Його атрибутивними властивостями є інтернціональність та адресність, формальним відображенням яких є цілісність і завершеність тексту, зафіксовані структурою та жанровою формою тексту [10, с. 14]. Дослідити текст у всіх аспектах і проявах його функціональної специфіки в соціальних комунікаціях дасть змогу синтетичний характер соціальнокомунікаційної методології, що формується завдяки міжнауковій інтеграції.

Висновки. Загальною закономірністю вивчення тексту різними галузями наукового знання є актуалізація значення тексту як засобу (інструменту) комунікації, як знакової цілісної системи, що генерує сенс. При цьому у межах соціальнокомунікаційного методологічного дослідження тексту визнано найбільш продуктивними методологічними підходами, що дають змогу дослідити технологічні аспекти текстотворення в соціальних комунікаціях і вплив його результатів на індивіда та маси.

Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі становитимуть визначення методологічних підходів до вивчення текстових феноменів, що функціонують у мережі Інтернет.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика : учебник / В. П. Белянин. – 2-е изд. – Москва : Флинта : Моск. психолого-социальный ин-т, 2004. – 232 с.

3. Болотнова Н. С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1992. – 310 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Москва : Наука, 1981. – 139 с.
5. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида ; пер. с франц., вступит ст. и ком. Н. С. Автономовой. – Москва : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
6. Кожемякин Е. Дискурсный поход к изучению культуры [Электронный ресурс] / Е. Кожемякин // Современный дискурс-анализ. Методология: концептуальные обоснования : электронный журнал. – 2009. – Вып. 1. – Т. 1. – Режим доступа: <http://discourseanalysis.org/st6.html>.
7. Лотман Ю. М. Избранные статьи / Ю. М. Лотман. – Таллин : Олександра, 1992. – Т. 1. – 479 с.
8. Лотман Ю. Текст у тексті / Ю. Лотман // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1999. – С. 148–160.
9. Мантуло Н. Б. Дискурс-аналіз як методологічна основа сучасних PR-досліджень / Н. Б. Мантуло // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2010. – № 1–2. – С. 117–121.
10. Мантуло Н. Б. PR-текст у сучасному соціально-комунікаційному просторі : автореф. ... д-ра наук із соц. ком. : 27.00.01 / Н. Б. Мантуло. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2013. – 41 с.
11. Могилевич В. Р. Текст и социальная коммуникация текст и социальная коммуникация / В. Р. Могилевич // Известия Саратовского университета. – 2012. – Т. 12. Сер. Социология. Политология. – Вып. 2. – С. 58–62.
12. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. – Москва : УРСС, 1999. – 240 с.
13. Николаева Т. Текст / Т. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Яйцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 507.
14. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] / В. Різун. – Режим доступу: http://journalib-univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf.
15. Современное зарубежное литературоведение. Страны Западной Европы и США. Концепции, школы, термины : энциклопедический справочник. – Москва : Интрада, 1996. – 319 с.
16. Хализев В. Е. Теория литературы : учебник / В. Е. Хализев. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва : Высшая школа, 2007. – 405 с.
17. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О. М. Холод. – Київ ; Переяслав-Хмельницький : Українська асоціація психолінгвістів, 2009. – 272 с.
18. Швейцер А. Д. Социолінгвістика / А. Д. Швейцер // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 481–482.
19. Щелкунова Е. С. Публицистический текст в системе массовой коммуникации: специфика и функционирование : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / Е. С. Щелкунова. – Воронеж, 2004. – 220 с.
20. Щирова И. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация : учеб. пособ. / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – Санкт-Петербург : Книжный Дом, 2007. – 472 с.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2015.

Муц Л. Ф., Мантуло Н. Б. Методология исследования текста в социальных коммуникациях

В статье определены наиболее продуктивные методологические подходы к изучению текста в социальных коммуникациях.

Ключевые слова: текст, социальные коммуникации, методология, филологический подход, социальнокоммуникационный подход, инструментальная функция текста.

Muts L., Mantylo N. Methodology of Text Analysis in Social Communications

The aim of the article is specification of the methodological basis for text analysis in social communications within the indigenous Ukrainian social and communication science framework. The most effective methodological approaches of text analysis in social communications are determined.

The consistent pattern of text study in various fields of scientific knowledge is the process of actualization of text description as a means of (instrument) communication, where communication is defined as an integrated semiotic system that generates meanings. Whereby, in the context of social and communicative methodology of text analysis, the most effective approaches are those that allow to investigate the technological aspects of text genesis in social communications as well as to examine the text influence on individual and audience.

Text in social communication is primarily associated with an instrument of influence on social reality and, more precisely, a tool of reality design. It actualizes its instrumental function providing information exchange between social actors in the process of their interactions

Text analysis in all aspects and forms of its functional specificity in social communications is enabled by the synthetic nature of social communications methodology that is formed through cross-disciplinary integration.

Key words: text, social communications, methodology, philological approach, socialcommunication approach, instrumental function of text.